

معناهای برج در منظر شهر

لزوم پرداخت قوانین ساخت و ساز شهری به معنای نشانه‌ها

مهرداد کریمی مشاور پژوهشگر دکتری معماری

MKMOSHAYER@YAHOO.COM

برج‌ها به دلیل جایگاه نشانه‌ای در شهرها، دارای اهمیت زیادی در تولید معنا هستند. هر چند همه عناصر شهری بر حسب موقعیت و اهمیت خود بار معنایی دارند؛ اما معنای برج‌ها به دلیل موقعیت ویژه آنها در شهر دارای اهمیت خاصی است که به توجه بیشتری نسبت به سایر عناصر شهری نیاز دارد. توجه به تداوم معنایی برج‌ها می‌تواند عامل ایجاد هویت در شهر باشد. معنای برج در طول تاریخ ایران را می‌توان به طور کلی در دو مقطع بررسی کرد. دوره اول را می‌توان تا شروع قرن معاصر و دوره بعد را از ابتدای قرن معاصر تا کنون دانست. این تقسیم‌بندی حکایت از تغییر نگاه به موقعیت برج‌ها در شهر دارد که در نهایت موجب می‌شود تا شخصیت نشانه‌ای آنها تحت تأثیر قرار گیرد و معناآفرینی آنها نیز تغییر کند.

واژگان کلیدی: برج، منظر شهری، معنا، نشانه.

مقدمه

برج در منظر شهری چه معنایی دارد؟ این معنا از کجا نشأت می‌گیرد و چه تأثیری در زندگی امروز ما می‌گذرد؟ سؤالاتی از این قبیل، جهت دست‌یابی به معنای برج و جایگاه آن در منظر شهری مطرح است. برج اساساً ویژگی بارزی دارد که موجب تمایز آن از سایر بناها در شهر می‌شود و آن ارتفاع تأثیرگذارتر در شهر است. مفاهیم این مشخصه (ارتفاع بلند) در گذشته، بسیار واضح بوده و به همین دلیل برج در شهرهای قدیمی موجب خوانایی بیشتر محیط می‌شده است. اما در شهرهای امروز ما به دلیل آشفتگی معنایی منظر شهر، برج نه تنها موجب خوانایی محیط نمی‌شود، بلکه گاه موجب سردرگمی است. به دلیل اهمیت این موضوع، در برخی کشورها تعریفی که از برج ارائه می‌شود، تعریفی کیفی با هدف پرداختن به جایگاه نشانه‌ای برج در منظر شهری است.

بررسی تعاریف برج در ایران و جهان

از بعد منظر شهری، مشکل اساسی ساختمان‌های بلندمرتبه در ایران، عدم انعطاف تعریف و توجه صرف به ارتفاع آنها است. بر اساس مصوبه سال ۱۳۷۷ شورای عالی معماری و شهرسازی ایران، «ساختمان بلندمرتبه» به ساختمان‌های بالای ۶ طبقه و در طرح جامع تهران، مصوب سال ۱۳۸۶، به بناهای بالای ۱۲ طبقه اطلاق شده است.

این در حالی است که «برج» علاوه بر ارتفاع، دارای معانی نسبی دیگری است که باید در برنامه‌ریزی‌ها به آن توجه شود. به همین دلیل، تعریف ساختمان‌های بلند می‌تواند ترکیبی از متغیرهای کمی و کیفی باشد. به طور مثال تعریف ساختمان‌های بلند در برخی مناطق انگلستان بر اساس ارتفاع، تأثیرگذاری بر محیط اطراف یا تأثیر بر خط آسمان است. اگر بنایی یکی از این شرایط را داشته باشد؛ ساختمان، بلندمرتبه محسوب می‌شود. با این تعریف، یک ساختمان با ارتفاع متوسط هم به شرط تأثیرگذاری بر خط آسمان یا محیط اطراف، می‌تواند تابع ضوابط بلندمرتبه‌سازی باشد (Westminster City Hall, 2009; Leicester city council, 2007). تعریف برج در برخی موارد حتی از این هم فراتر می‌رود؛ به‌طور مثال بر اساس قوانین جاری در برخی شهرهای انگلستان، یکی از خصوصیات تعیین‌کننده برج، قدرت آن در تسخیر تخیل بیننده و شکل‌دهی به بخشی از تصویر ذهنی او است (Liverpool city council, 2004).

این که یک بنا بتواند تصویر ذهنی فردی را تسخیر کند، اهمیت توجه به آن را نمایان می‌کند؛ زیرا ساخت تصویر ذهنی می‌تواند نقش مثبتی در جهت ارتقای شخصیت یک شهر داشته یا برعکس موجب بیانی ناخوشایند از آن شود. به همین دلیل بحث معناآفرینی برج‌ها در منظر شهری از اهمیت خاصی برخوردار است. این در حالی است که در مقررات ساخت و ساز برج‌ها در کشور ما به نگاهی فنی و تکنیکی به مسئله اکتفا شده است. برای روشن‌تر شدن ابعاد مسئله و ریشه‌یابی مشکل، به بررسی تحولات تاریخی این ابنیه در ایران می‌پردازیم.

تاریخچه برج در ایران

تاریخ شکل‌گیری برج‌ها در کشورمان را می‌توان در دو دوره بررسی کرد:

- ۱- قبل از سال ۱۳۰۰ هجری شمسی.
 - ۲- بعد از سال ۱۳۰۰ هجری شمسی.
- در دوره اول، کارکرد برج‌ها مذهبی و فرهنگی و نمونه‌های آن در سرتاسر کشور پراکنده است. برج‌ها در این دوره بیشتر اهمیت معنایی دارند تا عملکردی. بناهایی از قبیل مسجد جامع یزد، گنبد کاووس و عالی‌قاپو در این دوره، همگی بناهایی با بیان معنای مذهبی یا فرهنگی است. در این بناها معنای ارائه شده مهم‌تر از عملکرد خود بنا است. به عبارت دیگر بلندی این نوع بناها به دلیل عملکرد نیست بلکه به دلیل نقش آفرینی در معنا است (تصویر ۱).

۱: مناره مسجد جامع یزد با غلبه معنای فرهنگی و مذهبی در منظر شهری، مأخذ: www.tinypic.com

معنای برج در شهر، تا قبل از ورود معماری مدرن به ایران، از عملکرد آن بنا مهم‌تر بود. اما بعد از سال ۱۳۰۰، به دلیل تغییر انگیزه در ساخت برج، ماهیت آن به سمت اهداف عملکردی تغییر یافت. از بعد منظر شهری، امروزه مشکل اساسی ساختمان‌های بلند مرتبه در ایران، عدم انعطاف تعریف آنها و توجه صرف به ارتفاع است. تعریف جدید این نوع ابنیه بر اساس نقش معنایی آنها در سطح شهر، به معنای نگاه جدید به برج‌ها خواهد بود که می‌تواند نقش معناآفرینی در این نوع بناها را بار دیگر زنده سازد.

در دوره دوم، بعد از سال ۱۳۰۰، تغییراتی در ماهیت برج ایجاد شد. این تغییر اساساً به دلیل تغییر انگیزه در ساخت و ماهیت برج‌ها بود که از نیت معنایی به سمت اهداف عملکردی تغییر کرد. در این دوره برج‌ها بیشتر بر اساس عملکردهای نوین (مربوط به آن عصر)، نظیر مواردی چون ادارات، بانک‌ها، بیمارستان‌ها، هتل‌ها و برج‌های مسکونی به‌وجود آمدند.

معنای برج در منظر شهری امروز

معنی امروزی برج‌ها در منظر شهری ترکیبی از معنای دوران گذشته است. برج در حال حاضر علاوه بر عملکردهای در نظر گرفته شده برای آنها، دارای بار معنایی خاصی نیز است که ریشه در گذشته آن دارد. برج در شهرهای گذشته نقشی نمادین داشته که این ویژگی، امروز نیز از آن انتظار می‌رود. البته در این دوران این ویژگی نمادین تا حد زیادی بر اساس معیارهای روز سنجیده و تعیین می‌شود. به‌طور مثال «برج میلاد» تهران نمادی از پیشرفت و تکنولوژی است و این مفهوم چیزی است که متعلق به دنیای امروز است و چنین مفهومی در گذشته اشکال دیگری داشته داشته است. برای نمونه «عالی قاپو» در اصفهان بیشتر برای نمایش و تجلی قدرت بوده تا مفهوم پیشرفت و تکنولوژی که امروزه مطرح است (تصویر ۲).

در تصمیم‌گیری درباره برج‌های یک شهر، علاوه بر موارد فنی، نباید از موارد مربوط به معناآفرینی آنها غافل شد. یکی از معانی که با برج‌ها همراه است، معنای برتری است. استفاده درست و به جا از معنای برتری یک برج در محله، منطقه یا شهر، موجب خوانایی می‌شود. در غیر این صورت، اغتشاش مفهومی شهر را به همراه خواهد داشت.

برای استفاده درست از این حس باید به ذهنیت مردم در مورد برج توجه داشت. امروزه مردم چگونه می‌توانند برجی را به‌عنوان نشانه شهری بپذیرند؟ آیا معنای برج‌ها در گذشته، می‌تواند تعیین‌کننده معنای امروزی آنها نیز باشد؟

پاسخ به این سؤالات می‌تواند جایگاه امروز برج‌ها در منظر شهری را مشخص کند. به‌طور مثال در گذشته نقاط عطف شهرها معمولاً بناهای مذهبی از جمله مساجد بود که مناره‌ها و گنبد آنها در خط آسمان شهر خودنمایی می‌کرد و این به لحاظ معنایی بیانگر وجود شهری اسلامی بود. اما امروزه در خط آسمان شهر تهران، خودنمایی «برج میلاد» بیانگر پیشرفت و تکنولوژی است. این بررسی توجه طراحان و تصمیم‌گیران حوزه برج‌سازی را به نقش معناآفرینی آنها نشان می‌دهد. اگر این نقش در تصمیم‌گیری‌ها مدنظر بوده است، اساس تغییر رویکرد در معنای برج در شهری همچون تهران چیست؟ به همین منظور لازم است تا به نقش معنایی برج‌ها جدی‌تر نگریسته و در تعریف این معنا، نظر مردم و عکس‌العمل آنها را نیز اعمال کرد. در صورت نیاز به معناآفرینی جدید توسط برج‌ها، باید به چگونگی انقطاع معنایی در روند تاریخی یک شهر دقت بیشتری شود؛ زیرا هویت هر شهر به میزان زیادی بر اساس جریان پیوستگی معنایی است. هرچند کسی نمی‌تواند شرایط و خواسته‌های امروزی شهر تهران را انکار کند؛ اما باید در نظر داشت که شخصیت یک شهر به میزان زیادی وابسته به معنای برخوردار است و این معنا آفرینی نیز تا حد زیادی تحت تأثیر انگیزه ساخت ابنیه از جمله برج‌ها در یک شهر است.

جمع‌بندی

اینکه «چگونه می‌توان پیوستگی معنایی در روند تکامل برج‌ها در شهرها را حفظ کرد و از طرف دیگر خواسته‌های امروز را نیز برآورده کرد» سؤالی است که پاسخ به آن بر اساس نگاه به موضوع برج‌ها از دو جنبه امکان‌پذیر است: - جنبه اول، توجه به معناآفرینی یک برج و پیوستگی معنایی آن با فرهنگ و تاریخ یک جامعه است که باید در تصمیم‌گیری‌های مرتبط با این نوع ابنیه مورد توجه قرار گیرد. این موضوع باید جزء مسایل راهبردی و کلان در تصمیم‌گیری‌ها تلقی شود؛ زیرا نوع نگاه فنی و خرد به این مسئله موجب بروز اغتشاش معنایی در منظر شهری می‌شود. تجدیدنظر در تعریف ساختمان‌های بلندمرتبه و برج‌ها در کشور، می‌تواند بسیاری از مشکلات چهره شهرهای ما را حل کند. تعریف جدید این نوع ابنیه نه تنها بر اساس ارتفاع، بلکه بر اساس نقش معنایی آنها در سطح شهر، می‌تواند نقش معناآفرینی این نوع بناها را بار دیگر زنده سازد.

- جنبه دوم، توجه به مسایل فنی و همچنین جنبه‌های مکانی و زمانی است که برج در آن واقع می‌شود. به این ترتیب برج در مسایل خرد و محیطی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. این نوع نگاه به برج‌ها در حال حاضر در کشور وجود دارد، اما به نظر می‌رسد که باید کامل‌تر شده و موارد دیگری از قبیل موقعیت برج، دسترسی به حمل‌ونقل عمومی، مشارکت در فضاها و تسهیلات عمومی نیز مدنظر باشد.

با توجه به این نوع نگاه‌های مکمل به برج‌سازی، می‌توان امید داشت که بسیاری از مشکلات مرتبط با این نوع ابنیه تا حد زیادی شناخته شود و مورد توجه جدی‌تری قرار گیرد.

۲: آیا معنای در نظر گرفته شده از جانب طراحان برای برج میلاد، غلبه تکنولوژی در دنیای امروز بوده است؟ مآخذ: www.fotopedia.com

منابع

- Leicester City Council (2007) *Tall Buildings Supplementary Planning Document*.
- Liverpool City Council (2004) *Tall Buildings Supplementary Planning Document*.
- Mayor of London (2001) *Interim strategic planning guidance on tall buildings, strategic views and the skyline in London*.
- Westminster City Hall (2009) *Views and Tall Buildings, City Management Plan workshop briefing notes*.